IN MEMORIAM

Slavenka Drakulić – žena koja nije pristala šutjeti

Ovo smo se ljeto oprostili od Slavenke. S odmakom, a nakon što smo u Lisinskom primjereno obilježili njezin odlazak i nakon što su se ispisali prvi nekrolozi, možda treba ponovo govoriti o njoj, ali ne kao što se to često voli reći, o jednoj od "vještica iz Rija", kao žrtvi političkog progona koji ju je početkom devedesetih, kao i ostale "vještice", potjerao iz zemlje. Slavenka nikada nije pristajala biti žrtvom i nije do samoga kraja odustajala od borbe pisanjem. Bila je novinarka, književnica, esejistica, feministkinja, svjedokinja vremena i jedna od rijetkih hrvatskih autorica čiji je glas desetljećima prelazio granice jezika, države/a i ideologija.

Pisanje je za Slavenku bilo životni izbor. Pisala je za *Polet*, *Start*, *Svijet*, *Danas* i *NIN*. Nikada nije strogo razdvajala novinarstvo i književnost. Dok je Zagorka isticala da je htjela biti novinarkom, i to političkom novinarkom, a bila je "natjerana" pisati povijesne romane ne bi li *obrazovala puk* i osiguravala egzistenciju, Slavenka je govorila da između novinarstva i književnosti ne može birati – od jednog je "krala" za drugo. Sposobnost da neko važno povijesno pitanje pretvori u naizgled običnu priču bila je jedna od njezinih književnih vrlina. I još važnije, njezin život, kao i njezino pisanje, bili su obilježeni odbijanjem da šuti o stvarima, od kojih neke naizgled nisu bile povijesne, a o kojima su drugi šutjeli.

Za generacije žena njezino je ime postalo važno prije prosinca "presudne" 1992. godine. Prije no što su je prozvali Vješticom. Već 1984. objavila je svoju prvu knjigu, knjigu kolumni o feminizmu *Smrtni grijesi feminizma: Ogledi o mudologiji*, prvu u Istočnoj Europi. Kada je 1984. objavljena, izazvala je buru u javnosti, no rasprava o feminizmu nije se ni do danas stišala. Tekstovi nastajali krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća, uz dvadesetak novih, objavljeni su ponovo 2020. Iako se ovo izdanje pojavilo nakon više od 35 godina, pokazalo se da problemi o kojima je pisala nisu nestali. Formalna ravnopravnost nije značila i stvarnu ravnopravnost, kako tada, tako ni danas. Jer, prava žena mogu biti zapisana u zakonima, ali patrijarhalni obrasci, "upisani u kamen", i dalje ostaju čvrsto ugrađeni u temelj društva.

I dalje je aktualna kritika patrijarhata, seksizma i općenito neznanja. "U početku, svaki put kada bih u svojim tekstovima spomenula riječ feminizam, urednici bi je pedantno prekrižili. Danas to više ne čine.", zapisala je.

Zagovor za feminizam je građa za svakodnevnu upotrebu, feminizam kao humanizam, kao način života, ali i "paket za samozaštitu od mudologije", kako to Olja Savičević Ivančević odvažno predlaže uz prijedlog *Smrtnih grijeha feminizma* za "Alternativnu literaturu", budući da Ministarstvo kulture slabo osluškuje vrijeme u kojem živimo.

Možda jedna od najvećih vrijednosti Slavenkina feminizma je da ne govori o ženama kao o žrtvama, nego kao o onima koje znaju preživjeti (znaju tisuću načina za preživjeti, govorila je njezina kolegica Vesna Kesić, također "vještica iz Rija"), kojima pripada pravo na vlastiti glas, tijelo, seksualnost, izbor, pogrešku, ambiciju, uspjeh... na slobodu. Zato je njezino pisanje bilo političko i onda kada nije izravno govorila o politici, jer je to privatno = političko ovjerio upravo feminizam.

Jedan od najhrabrijih dijelova njezina opusa, i za potpisnicu ovih redaka, nastao je iz vlastitog iskustva bolesti, i najbolje "potkrepljuje" feminističku teoriju. U *Hologramima straha* (1988.) pisala je o bolesti bubrega, o godinama nošenja s dijalizom i pripremi za transplantaciju. Početak knjige "Bojim se, naravno da se bojim" pokazuje ono što je bilo karakteristično za njezino pisanje – nije pokušavala prikriti ranjivost. Jer ranjivost nas čini bliskima drugima. I kad biste je sreli u gradu, s tamnim kolobarima ispod izražajnih smeđih očiju, otvoreno je govorila o satima strpljivog čekanja na dijalizi.

Slavenka se nije bojala govoriti o onome o čemu je društvo očekivalo da žene šute. Naučila nas je da bolest nije nešto o čemu se treba govoriti šapatom. Da tijelo nije nešto što treba skrivati. Da strah nije slabost. Onaj olakšavajući osjećaj, kad mokraća, konačno, curi niz noge, kako je to opisala u *Hologramima*, ostaje u mojoj glavi zauvijek kao potresna slika slobode.

Pisala je o starenju u zbirci priča *Nevidljiva žena i druge priče*, o tome što se događa ženama kad njihovo tijelo stari, kada postaje bolesno ili nemoćno ili se od njih očekuje da budu – nevidljive jer prestaju odgovarati društvenom idealu mladosti i ljepote.

U hrvatskoj se književnosti rijetko pisalo iz ženskog iskustva o tijelu, bolesti ili žudnji. Dragojla Jarnević je u 19. stoljeću u svoj dnevnik zapisivala ono što žena nije smjela javno govoriti. Posebno je zanimljivo – osim što se tek usput spominjala kao suputnica Iliraca – da je obiman Dragojlin *Dnevnik*, koji

opisuje svakodnevno žensko iskustvo, morao čekati do 2000. godine kako bi u cijelosti bio dostupan javnosti.

Njezina nasljednica Slavenka Drakulić nastavila je rušiti granice između privatnog i političkog, između ženskog iskustva i "velikih" povijesnih tema. *Holograми straha*, zajedno s *Mramornom kožom* i *Božanskom gladi*, čine intimni ciklus o tijelu, bolesti, želji, žudnji i granicama ljudskog iskustva. Kasnije je, nakon druge transplantacije bubrega objavila i *Tijelo njenog tijela: Priče o dobroti*, o darovanju bubrega njoj nepoznate žene Christine Swenson, kao i razgovore s darivateljima.

A onda je došao rat.

Pisala je o ratovima na prostoru bivše Jugoslavije i nije pristala na jednostavnu podjelu prema kojoj "naši" zločini ne postoje ili su manje važni od tuđih.

Pisala je o žrtvama, ponajviše o ženama koje su preživjele ratna silovanja. *Kao da me nema* (1999.), potresan je roman o silovanju žena tijekom rata u Bosni i Hercegovini, temeljen na dokumentarnoj građi, ispovijedima žena, ali i o počiniteljima. Roman je objavljen u šesnaest zemalja, a 2010. je u irsko-švedsko-makedonskoj koprodukciji snimljen i istoimeni igrani film, redateljice Juanite Wilson koji je 2011. bio i irski kandidat za Oscara za najbolji strani film. "Da bismo razumjeli pravu prirodu i način razmišljanja onih koji su ratovali, moramo znati što su učinili bosanskim ženama. Bilo je to više od boli, više od brutalnosti, gotovo nemoguće razumjeti. Slavenka Drakulić prisilila nas je još jednom da shvatimo", napisala je novinarka Christiane Amanpour.

Slavenka je tražila odgovore o "prirodi nasilja". O odgovornosti i banalnosti zla, onako kako je vidi i Hannah Arendt. Otišla je u sudnicu Haškog suda i pet mjeseci pratila suđenja ratnim zločincima. Iz tog iskustva nastala je knjiga *Oni ne bi ni mrava zgazili – ratni zločinci na suđenjima u Haagu*, prvi puta objavljena 2003. Slavenku nije zanimala tek činjenica da je netko počinio zločin. Zanimalo ju je kako običan čovjek, "naš susjed", postaje sposoban učiniti nešto monstruozno. Pri tome je zanima i društvo koje takve ljude "proizvodi", opravdava, šuti pred njihovim zločinima ili pak takve zločince i slavi.

Prije toga se dogodila spomenuta 1992. i trenutak kada je Hrvatska pokazala koliko teško podnosi one koji ukazuju da nema bezgrješnoga rata. Slavenka Drakulić, zajedno s Radom Iveković, Vesnom Kesić, Dubravkom Ugrešić i Jelenom Lovrić, postaje metom enormne političko-medijske hajke. Postale su "vještice iz Rija", optužene da "djeluju protiv interesa Hrvatske". I nisu bile jedine koje su zbog kritike ratno-huškačkog nacionalizma postale "neprijateljice

Hrvatske". No, napad na novinarke i književnice koristio se, dodatno, isprobanim patrijarhalnim oružjem – javnim, medijskim silovanjem. Za Slavenku je to značilo odlazak iz zemlje. Otišla je u Švedsku. Nije se povukla, nije prestala pisati. Nastavila je pisati na engleskom. Nije dopustila da joj oni koji su je progonili određuju granice života. I jezika. I stvaranja.

I upravo tu hrvatska priča o Slavenki postaje paradoksalna. Hrvatska ju je pokušala poništiti, a Europa ju je počela čitati. I naručivati tekstove i objavljivati knjige. Slavenka je pisala i o komunizmu, o tranziciji kojoj smo svjedočili i o Europi. *Kako smo preživjeli komunizam i čak se smijali, Balkan Express, Café Europa, Basne o komunizmu, U kavani Europa* i *Ponovo u kavani Europa.* Ti tekstovi svjedoče o njezinu interesu za društva koja se ubrzano mijenjaju, za ideologije koje nestaju, posebno za ljude koji nakon promjena moraju naučiti živjeti u novom svijetu. Pri tom nikada nije bila autorica jedne ideologije, kako god joj to zamjerali oni s "desna". Ali, prema nacionalizmu, osobito onom koji zahtijeva da se vlastiti narod promatra kao besprijekorno čestit i neupitno nevin, bila je nemilosrdno kritična. No, ni o liberalnoj Europi nije pisala naivno. Upravo zato njezino pisanje i danas djeluje suvremeno. Jer njezina središnja tema nikada nije bila samo Hrvatska, Jugoslavija, komunizam ili nacionalizam. Središnja tema bila je čovjek unutar velikih sustava moći. U središtu je bila politika i način na koji ona ulazi u naš dom. Kako ideologija ulazi u naše tijelo. Kako rat ulazi u obitelj. Kako društvo određuje što žena smije biti. Kako bolest mijenja odnos prema vlastitom tijelu. Kako obični ljudi postaju počinitelji nerazumnih zločina. I kako pojedinac može, i mora!, sačuvati moralni kompas kada ga društvo pokušava uvjeriti da taj kompas nije potreban.

Stoga je *Financial Times*, opraštajući se od Slavenke, istaknuo upravo njezino inzistiranje na tome da je privatno političko i da iskustvo Istočne Europe nije iznimka.

U povodu Slavenkine smrti često se više govorilo o njezinim političkim stavovima ili o slučaju Vještica iz Rija, a manje o njezinu književnom radu, preskačući jedan od najvažnijih dijelova njezina kasnijeg književnog rada, romane o ženama koje je povijest uglavnom zapamtila kao pratiteljice muškaraca, a kojima je Slavenka naknadno dala glas. Tako Frida Kahlo u romanu *Frida ili o boli* nije samo (danas) slavna slikarica već žena čije je tijelo izloženo boli, bolesti koja oblikuje ljubav i odnos moći s Diegom Riverom. Dora Maar pak u *Dori i minotauru – mom životu s Picassom* nije samo Picassova muza, nego umjetnica, fotografkinja i žena čiji je vlastiti identitet dugo bio zasjenjen

slavnim muškarcem. A Mileva Einstein u romanu *Mileva Einstein – Teorija tuge* postaje, s razlogom, više od fusnote u biografiji Alberta Einsteina. No, pišući o njima ne ispisuje samo feminističku književnost, to je pokušaj da se povijest ponovno napiše iz dugo skrivene, ženske perspektive.

Njezine su knjige desetljećima čitane i prevođene u svijetu na tridesetak jezika, a u inozemstvu je kod prestižnih izdavača objavila preko dvadeset knjiga. Broj izdanja nemoguće je dokučiti: objavljivana je kod velikih međunarodnih izdavača, među njima i u američkom i u engleskom Penguinu, a njezini su tekstovi izlazili u *The New York Timesu, Frankfurter Allgemeine Zeitungu, La Repubblici i El Mundu*. Upravo su strani mediji nakon njezine smrti istaknuli ono što su mnogi ovdje često odbijali priznati, a to je da Slavenka nije autorica koju je Europa "otkrila", nego autorica koja je svojim pisanjem postala važan dio europskog književnog prostora.

I zato je posve pogrešno pitanje "Je li dovoljno voljela Hrvatsku?" Pravo pitanje trebalo bi biti jesmo li mi bili dovoljno veliki da podnesemo Slavenku Drakulić? Kao što isto pitanje valja postaviti kada se govori o Dubravki Ugrešić, još jednoj od "baba Jaga" i "mrziteljici svega hrvatskog". U niz je u međuvremenu dodana i Vedrana Rudan. No, vještica danas zvuči bezopasno, čak i bajkovito. Jer "mrziteljice svega hrvatskog" danas dobivaju još pogrdnije nazive, na primjer "komunjare" i "tifusarke".

Književnice, one koje iza sebe ostavljaju trag, ne postoje zato da bi potvrđivale ono što društvo već misli o sebi. Postoje upravo zato da bi ga natjerale da se pogleda u stvarno, razbijeno ogledalo. Da progovore o domoljublju jer domoljublje nije šutnja i nije pristajanje na uglancani narativ da vlastiti narod nema grijeha.

Tu dolazimo do možda neugodnog pitanja. Duguje li Hrvatska štogod Slavenki Drakulić? Što je Slavenka Drakulić dobila od zemlje o kojoj je toliko pisala? Službena priopćenja nakon njezine smrti nabrajaju njezine književne uspjehe. Ali mnogo je teže govoriti o odnosu hrvatskih institucija prema njoj dok je bila živa. Njezina književnost nije dobila mjesto koje odgovara njezinu međunarodnom značenju. Njezina djela nisu uvrštena na popis obvezne školske lektire.

No, ne treba nas čuditi što Slavenka Drakulić nije dobila državna priznanja koja bi odgovarala njenom međunarodnom ugledu – još uvijek su značajnije zamjerke jer nije pristajala biti drugotna i poslušna. Bila je književnica, intelektualka i žena koja nije pristajala na šutnju.

Pa ipak, njezin odlazak prilika je da se zapitamo ne samo kako ćemo je mi pamtiti, nego i što ćemo učiniti s njezinim nasljeđem. Što ćemo učiniti s nasljeđem drugih "vještica" koje su nas napustile, s Dubravkom Ugrešić i Vesnom Kesić, na primjer.

Ministrica kulture Nina Obuljen Koržinek "uputila je sućut povodom smrti novinarke, kolumnistice i istaknute hrvatske književnice Slavenke Drakulić, ističući kako je ona stvorila opus koji će trajno ostati zapamćen na hrvatskoj književnoj sceni". Najgore što možemo napraviti jest pretvoriti Slavenku Drakulić u još jednu "prigodnu figuru" koju ćemo jednom godišnje spomenuti kao "veliku hrvatsku književnicu" koja je "stvorila opus koji će trajno ostati zapamćen na hrvatskoj književnoj sceni." Osim te mlake sućuti koju je po službenoj dužnosti izrazila ministrica kulture i medija Nina Obuljen Koržinek, nije se oglasio ni predsjednik Republike, ni predsjednik Sabora, ni premijer niti itko drugi iz vlade.

Ako smo je zaista razumjeli, onda ćemo čitati njezine knjige i o njima razgovarati. U školama, na fakultetima, u knjižnicama. A, prije svega, čitat ćemo je onda kada nam se ne sviđa ono o čemu piše. Jer upravo je to bila njezina najveća vrijednost. To da nije prestala biti neugodna kada je to trebalo biti.

I možda je zato najbolje ono što je o njoj, u povodu smrti, napisala njezina prijateljica i suborkinja Rada Iveković:"Slavenka nije znala za poraz. Ona nas ohrabruje u otporu, u svijetu u kojem nema mnogo mjesta za to."

Stoga je najbolji način da joj zahvalimo vrlo jednostavan – da nastavimo govoriti onda kada se od nas očekuje šutnja.

Rada Borić